

Аташ Б.М., Құранбек Ә.А.,
Тұрғанбеков С.Қ.

**Жаһандану дәуіріндегі түркілік
рухани құндылықтарды
жаңғыртудың өзекті
мәселелері**

Atash B.M., A.A. Kuranbek,
Turganbekov S.K.

**Actual problems of
transformation of the spiritual
values of Turkic civilization in
the context of globalization**

Аташ Б.М., Құранбек А.А.,
Тұрғанбеков С.Қ.

**Актуальные проблемы
трансформации духовных
ценностей тюркской цивилиза-
ции в условиях глобализации**

Мақалада түркі дүниесінің рухани құндылықтарының жаңғыруы мәселесі байыпталады. Авторлар рухани құндылықтар даму үдерісінің теориялық-методологиялық негіздерін ұсынып, оларды жүзеге асырудың практикалық аспектілерін модельдейді. Сонымен қатар мақалада жаһандану аясындағы түркілік бірегейліктің даму стратегиясы мен Қазақстан мәдениетінің әлемдік өркениет векторларына енгендігі дәйектелген. Жаһандану жағдайына және әлемдік біртұтас ақпараттық кеңістіктің қалыптасуына, нарықтық қатынасқа көшуге, жаңа мемлекеттілік жағдайының қалыптасуына байланысты түркілік интеграцияның рөлі мен мәні артып отыр. Оның себебі, бүкіл түркі халықтарына ортақ тарих, тіл мен дәстүр жалпытүркілік қатынастарды өзекті және мәнді ете түсуде. Заманауи геосаяси және өркениетаралық интеграция жағдайында көнетүркілік ортада қалыптасқан, түркі халықтарын біріктіруге мүмкіндік беретін және жаһандану аясында түркі әлемінің бағдары болатын, әлеуметтік-мәдени және идеологиялық қалыпта еңсерілген және бейімделген инновация мәселесі өте маңызды болып тұр.

Түйін сөздер: Түркілік рухани құндылықтар, Қайта Өрлеу, түркілік рух, руханилық, адами даму.

This article discusses the problem of reviving the spiritual values of the Turkic people. The authors present a theoretical and methodological foundations of development of spiritual values, simulated practical aspects of its implementation. The article shows the main targets of the strategy of Turkish identity in the context of globalization and the inclusion of Kazakhstan in the vectors of development of world culture. In the context of globalization and the formation of a single global information space, the transition to market relations, the situation in the new state the role and importance of Turkish integration increases since understanding that all Turkic peoples have a common history, language and traditions makes the idea of Turkic relevant and meaningful interaction. In today's geopolitical and inter-civilization integration more actualized the problem of innovation, borrowed and adapted to the socio-cultural and ideological representations arising in the ancient environment that contribute to the consolidation of the Turkic peoples and values of the Turkic world in the context of globalization.

Key words: Turk spiritual values, the revival, the Turkic spirit, spirituality, human development.

В данной статье рассматриваются проблемы возрождения духовных ценностей тюркского народа. Авторы представляют теоретико-методологические основы процесса развития духовных ценностей, моделируются практические аспекты его реализации. Также в статье показаны основные ориентиры стратегии развития тюркской идентичности в условиях глобализации и включенности Казахстана в векторы развития мировой культуры. В условиях глобализации и формирования единого мирового информационного пространства, перехода к рыночным отношениям, в ситуации становления новой государственности роль и значимость тюркской интеграции возрастает, т.к. понимание того, что все тюркские народы имеют общую историю, язык и традиции, делает идею общетюркского взаимодействия актуальной и значимой. В условиях современной геополитики и межцивилизационной интеграции все больше актуализируется проблема инноваций, заимствованные и адаптированные социально-культурные и идеологические представления, возникшие в древнетюркской среде, которые способствуют консолидации тюркских народов и ценностных ориентаций тюркского мира в условиях глобализации.

Ключевые слова: Тюркские духовные ценности, возрождение, тюркский дух, духовность, человеческое развитие.

**ЖАҒАҢДАҢУ
ДӘУІРІНДЕГІ ТҮРКІЛІК
РУХАНИ ҚҰНДЫ-
ЛЫҚТАРДЫ ЖАҢҒЫР-
ТУДЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Егемен ел болған, тамыры терең халқымыздың жаңаруы, барды бағамдай, өзіндік даралығымызды сақтай отырып, кемелденуі, үздіксіз ілгері басып, дамуы бүгінгі заман талабы. Қоғамымыздың алдында мәдениетіміздің жасампаз рухын дамыту, жаңа ұлттық бірегейлікті қалыптастыру жолындағы жүйелі ізденістер жасау міндеті тұр. Ал, осы орайда өткен дәуір мен қазіргі уақыттағы түркі халықтарының дүниетанымы мен мәдениеті, рухани сабақтастық пен сол мәдениеттің мәңгілік құндылықтары туралы ой қозғасақ болады. Бұл тұрғыдағы сауалдар мен мақсат-мұраттар бүгінгі қоғамымыз үшін де өзектілігін жойған жоқ. Рухани таным мен сана-сезімді ояту, жаңарту мақсаты, рухани мұрат, еркіндік жолына үндеген түркі ойшылдарының рухани тәжірибесі мен мұрасын зерттеп, зерделеу, құндылықтарды қайта бағалау объективті көрініс. Зерттеу жұмысының өзектілігін айқындау барысында мынадай тұжырымдарға мән беру қажет деп есептейміз: алдымен, түркілер тарихында өзіндік ізденістерімен із қалдырған ойшылдарымыздың дүниетанымын тарихи-философиялық талдаудан өткізу халқымыздың дәстүрлі рухани болмысын тануға айрықша үлес қосады; сондай-ақ, әрбір ойшылдың шығармашылықтарын зерделеу Қазақстандық философияның жаңашылдық аясын кеңейтіп, ұғымдарын толықтырады; үшіншіден, мұндай сараптау тарихи және рухани сабақтастықты нығайтып, ал ол өз тұрғысынан ұлттық ойлаудың үздіксіз дамып, ұдайы жаңарып, даму да болуын қамтамасыз етеді. Төртіншіден, өткенді тану, оның қисынына бойлау, қоғамымыздың болашағын берік қалыптастыруға негіз болады.

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейінгі құндылықтар жүйесі көптеген өзгерістерге еніп жатқаны белгілі. Қазіргі модернизациялану кезеңінде философияның, жалпы гуманитарлық білімнің негізгі субъектісі болып адам есептеледі. Сондықтан қоғамдағы рухани құндылықтар тек адамның жетілуіне, кемелденуіне, үйлесімді өмір сүруіне қызмет етуі тиіс. Қазақстандағы қазіргі философияның алдында жаңа әлеуметтік және саяси шындықтың күрделі мағынасын ашу, өтпелі кезеңнің қайшылықтары мен ерекшеліктерін анықтау, тәуелсіз Қазақстанның өркениетті, дамыған отыз елдің қатарына енудің мәдени-тарихи алғышарттарын байыптау сияқты қиын да, күрделі міндеттер тұр.

Жалпы ұлттық қауіпсіздіктің қайнар көзі болатын Қазақстан халқының рухани бірлігі мәселесі, осы ұлттық философияның қалыптасуы мен дамуы, яғни халқымыздың руханиятының үйлесімді өрбуі құбылыстарымен тікелей аста-сып жатады. Халқымыздың этнофилософиясының мазмұнды тұстарын жақсы көрсете білген сайын ұлтымыздың рухани әлемі байи түседі. Ол өз кезегінде еліміздегі әрбір азаматының жеке дүниетанымында сапалы өзгерістер әкеліп, оларды даналық әлеміне де жақындата түседі. Сондықтан ұлттың өзіндік философиялық жасампаз, руханиланған даналық әлемін игере түскен сайын еліміздегі өркениетті және орнықты дамудың іргетасын нығайта түсеміз, мәдениеттер арасында көпір орнатамыз. Ал мәдениеттер арасындағы өзара байланысты орната түсу үшін түркілік өркениеттің кеңістігі мен тұтас рухани болмысын зерделеуіміз қажет деген ойдамыз.

Ақпараттық дәуірдегі бүгінгі Қазақстан Шығыс пен Батыс тоғысқан еуразиялық кеңістікте төзімділік, ықпалдастық және ынтымақтық идеологиясын, ұлттық және түркілік мәдени дәстүрді, түркі әлемінің құндылықтар тұғырнамасы мен Еуразиялық этномәдени кеңістіктегі сұхбаттастықты жандандыруға, өркениеттік құндылықтарды ортақ тірекке айналдыруға үлкен ықылас танытуда. «Қазақстан – 2050» Жолдауында көрсетілгендей, бұл серіктестіктің үдемелі серпіліс табатыны даусыз. Еліміздің демократиялық, ашық қоғам мен мәдениеттер интеграциясы ұстанымдарын дәріптеуі – азаматтық қоғам құрудағы бірегей көрінісі. Әлемдік жаһандану жағдайындағы ұлттық мәдениетіміз пен құндылықтарымыздың жаңғыруы, әлемдік мәдени интеграциядағы өзіндік орны мен ықпалы қандай болуы мүмкін сынды сауалдар жаңаша талдауларды қажет етеді. Мұндағы ұлттық мәдени компоненттердің даму үрдістері мен олардың бейімділігін атап өтуіміз қажетті. Мәселен, тіл мен діл, діни мәдениеттердің заманымызға сай трансформациясына ден қоюшылық елімізде артып келеді. Олай болса, қазақ қоғамының ұлттық мәдениеті мен құндылықтарының түркілік негіздерінің заманауи трансформациясын мәдени-философиялық тұрғыдан саралау мен зерттеу әлеуметтік маңызды нәтижелерге алып келетіндігі айқын.

Кенес үкіметі ыдырағаннан кейін түркі халықтарының егемендік алуы, Түркия мемлекетінің түркілік идея аясындағы мәдени ұмтылысы, ұмыт болып бара жатырған руханияттық деңгей т.б. оны қайта жаңғыртудың уақыты келгендігінің объективтілігін паш етіп отыр. Шынайы тарихты тану, тарихи өзіндік сананың қалыптасып,

дамуы бүгінгі күні сол рухани құндылықтарды қайта жаңғыртуды қалайды. Бүгінгі таңда адамзаттық өрлеу мен ілгерілеу түркілік өмір салты мен руханияттық деңгейіне біршама қызығушылық тудыруда, ол дүниежүзілік мәдени аренада айтарлықтай беделге де ие болып келеді. Осы орайда, руханияттық деңгейімізді қайта сараптау, оның ғылыми-теориялық негіздерін құру, алдымен, бұл құндылықтарға иелік етуімізді, содан соң, түркілік экзотиканы әлемге қайтадан таныстыруымызды заманауи тұрғыдан талап етуде деп айта аламыз. Тарихтағы түркілік бірлік рухын еске алсақ, олардың тарихтың қозғаушы күші ретінде танымал болуы, әлемдік өркениетке айтарлықтай ықпал еткендігі т.б. шынайы тарихи әділ бағасын алуы тиіс. Қазіргі түркі халықтарының бірлігі идеясының болашақ моделінің алғышарттарының руханияттық деңгейін көрсету үшін де біз қарастырып отырған мәселе өзекті болып табылады. Бұл түркі халықтарының бір мемлекет құру идеясына жетелемейді, тарихи саяси-әлеуметтік бірліктің бүгінгі рухани-мәдени-экономикалық бірлігі идеясын қайтадан тани алуымызға ықпал ете алды.

Жаһанданудың беталысы жағдайында ұлттар мен ұлыстар үшін ерікті-еріксіз түрде талап етілетін ашық қоғам мен сұхбаттастық ұстанымы әрбір субъектілер үшін өзінің жағымды және жағымсыз қырларын паш етіп келеді. Жаһандануды қабылдаудың психологиялық климаты аясындағы теориялық-бұқаралық санадағы пікірлердің бірі – этникалық болмыс тұтастығының дербестігі және оның өміршеңдігі, ұлттар мен ұлыстардың табиғи бірегейлігінің сақталу-сақталмауы дегенге келіп саяды [1, 10-12 б.]. Осындай түйткілді мәселеге сәйкес, стратегиялық-футурологиялық жоспарлар аясында, еліміздің кейбір ғалымдары түркі халықтарының мәдени-рухани, экономикалық-әлеуметтік бірлігін негіздейтін жалпытүркілік идея жобасын ұсынып келеді [2, 2-9 б.]. Бұл тұста, біз саяси бірлік немесе халықаралық деңгейдегі қатынастардың жобаларын емес, түркі халықтарының мәдени-рухани құндылықтарының табиғи-генетикалық, тарихи эволюциялық негіздерін басшылыққа ала отырып, тұтас рухани құндылықтарын сараптау, жүйеге келтіру, сұрыптау мен ілгерішіл жақтарын қайта жаңғыртудың негізгі бағдарларын теориялық тұрғыдан зерделеу мәселесін сараптап өтпекпіз. Осы жазықтықта, мәселенің өзектілігі, түркілік рухани құндылықтарды сараптаудың теориялық-әдіснамалық-практикалық негіздері және оны ретроспектива-интроспекция-перспектива түзілімі аясында қарастыруды қолға алмақпыз.

Түркілік рухани құндылықтарды сараптау мен қайта жаңғырту бүгінгі заманның объективті шарттарынан туындап отырғандықтан, оның көкейкестілік сұранымдарын былайша тұтастандыра аламыз:

Біріншіден, жаһандану жағдайындағы түркі халықтарының рухани құндылықтарына сәйкес келмейтін әртүрлі жат психологиялық ықпал өрісі аясындағы идеологиялардан сақтану үшін қажетті бағдар болып табылады. Шындығында, қазіргі адамзаттық идеологиялық кеңістік арнасында, әрбір қауымдастық пен ықпалды күштер өзінің насихаттық-психологиялық түсініктерін жалпыға таңуға ұмтылу үстінде. Мәселен, еуропаландыру, қытайландыру, америкаландыру тәрізді ықпалдармен қатар әртүрлі діндердің насихатшылдық әрекеттері өрістей түсуде. Осы орайда, біз, қазақ халқы және басқа да түркі халықтары бұрынғы тарихи дәстүршілдік қағидасын және оны қазіргі заманға сай қайта жаңғырту идеясын қолдауды ұсына аламыз. Себебі, әртүрлі болмыс-бітімімізге сәйкес келе бермейтін идеологиялардың ықпалынан алдымен, руханилықты бетке ұстау арқылы сақтана алатындығымыз тарихи тәжірибеде бінесе рет дәлелденген шара.

Екіншіден, түркілік рухани құндылықтарды қайта жаңғыртудың тарихи қажеттілігі мен хронологиялық жағынан да мезгілі келіп жетті, бұл тарих таразысының объективті шарты десек те болады. Кеңес үкіметі ыдырағаннан кейін түркі халықтарының егемендік алуы, Түркия мемлекетінің түркілік идея аясындағы мәдени ұмтылысы, ұмыт болып бара жатырған руханияттық деңгей т.б. оны қайта жаңғыртудың уақыты келгендігінің объективтілігін паш етіп отыр. Шынайы тарихты тану, тарихи өзіндік сананың қалыптасып, дамуы бүгінгі күні осы рухани құндылықтарды қайта жаңғыртуды қалайды.

Үшіншіден, бұл мәселенің тағы бір өзекті қыры – жалпыадамзаттық рухани дағдарыстардың пайда болуы мен қылаң беруі. Ол утопия ма, әлде өмірдің шындығы ма, немесе әлеуметтік миф пе – бұл да күрделі мәселе. Бірақ, кейбір зерттеушілеріміз әлемдегі «тұтынатын адам» дағдарысының руханияттыққа жат қылығын, оның тым тұрпайы ерекшеліктерін ашып көрсетеді [3, 334 б.]. Егер біз жалпыадамзаттық рухани дағдарысты анық сезіп келе жатырған болсақ, сондай беталыс бар екен деп пайымдасақ, сөз жоқ түркілік рухани құндылықтарды қайта жаңғырту осы сәттегі сұранып тұрған өмірдің заңдылығына айналады. Түркілік тұтас руханияттық асқақтық әлемдік рухани дағдарыстардың ықпалында болмауды және оған тиісті емес екендігін де паш

ете алады, мүмкін ол әлемдік рухани дағдарысты тежеуде өзіндік бір орнын айғақтап бере алатындай үлес қосуы да ықтимал.

Төртіншіден, бүгінгі таңда адамзаттық өрлеу мен ілгерілеу түркілік өмір салты мен руханияттық деңгейіне біршама қызығушылық тудыруда, ол дүниежүзілік мәдени аренада айтарлықтай беделге де ие болып келеді. Мәселен, қымыз бен шұбат сынды сусындар, киіз үй баспанасы мен ою-өрнектер, ұлттық аспаптарымыз т.б. қайсібір озық қоғамның талғамдарына сай келіп құрметтеледі. Осы орайда, руханияттық деңгейімізді қайта сараптау, оның ғылыми-теориялық негіздерін реттеу, алдымен, бұл құндылықтарға иелік етуімізді, содан соң, түркілік экзотиканы әлемге қайтадан таныстыруымызды заманауи тұрғыдан талап етуде деп айта аламыз.

Бесіншіден, бүгінгі таңдағы іске асып келе жатырған жалпытүркілік экономикалық-саяси ынтымақтастық ұстанымының іргетасын, теориялық негіздерінің алғышарттарын жасау, тұтастық идеясының түпнегіздерін көрсету үшін, алдымен, руханияттық бірліктің терең тарихи-мәдени негіздерін қайтадан өрістету туралы концептуальді идеялар қажет. Бұл – рухани құндылықтарды қайта сараптау арқылы өзіндік бір жаңа белестерді тани алады.

Алтыншыдан, түркі халықтарын тұтастай және оларды жекелей алғанда да, өзінің тұғырлы мәртебесін әлемдік саяси-мәдени аренада анықтайтын мезгілдің келіп жеткендігі де осы рухани құндылықтарды сараптап, қайта жаңғыртып, ешкімге ұқсамайтын төлтума ерекшеліктерімізді әйгілеудің бірден-бір себебі болып табылады деп айтуымызға болады. Бұндай заманауи талап түркі халықтарының әлемдегі орнының салмақты түрде айғақталуы, дүниежүзілік халықаралық кеңістікте өзіндік мәртебесінің нығаюы сияқты мәселелер шеңберінде руханияттық деңгейімізді паш ететін мезгілдің келіп жеткендігін әйгілеп тұрғандай. Осы орайда, «Бұл мемлекеттердің мәдениеттерінің даму үрдістерін ғылыми-философиялық тұрғыдан зерделеу, түркі халықтарының жалпыадамзаттық мәдениеттің құнды құбылысы ретіндегі өзіндік болмысы мен рухани әлемінің ерекшеліктерін сақтап қалу қажет», – деген пікір де [4, 17 б.] біздің тұжырымдарымызды дәйектей түседі. Тарихтағы түркілік бірлік рухын еске алсақ, өткенге көз жүгіртсек, жер бетінде бірнеше түркі тектес халықтардың империялар құруы, шындап келгенде, зерттеушілеріміз атап көрсетіп жүргендей, олардың тарихтың қозғаушы күші ретінде танымал болуы, әлем халықтары өр-

кениетіне айтарлықтай ықпал еткендігі т.б. [5, 105-204 б.] шынайы тарихи әділ бағасын алуы тиіс.

Жетіншіден, құндылықтарымызды қайта жаңғыртудың өзекті мәселелерінің бірі – олардың руханияттық кеңістік алаңынан жоғалып бара жатырғандығы мен жоғалып кеткен кейбір тұстарын қалпына келтірумен шартталады. Мүмкін, тек түркі халықтарына ғана емес, жалпыадамзатқа игі ықпал ете алатын руханияттық деңгей заманауи сұраныстардан туындап отырғандай деп болжамдауымызға болады. Бұл шындығында да солай. Мәселен, Ш. Ибраевтың: «Ал адамзаттың дамуына өлшеусіз зор үлес қосқан түркілік мәдениеттің орны мен бағасын, мазмұны мен даралық сипатын, құрамдас бөлігін зерттеу – түркілерге ғана емес, жер бетіндегі адам баласы үшін қажетті іс», – деген пікірі де [6, 10 б.] жалпыадамзаттық рухани дағдарыстарды тежей алатын маңызды күштердің бірі осы түркілік руханиятта жатыр деген ойды меңзеп тұрған сыңайлы.

Сегізіншіден, қазіргі түркі халықтарының бірлігі идеясының болашақ моделінің алғышарттарының руханияттық деңгейін көрсету үшін де біз қарастырып отырған мәселе өзекті болып табылады. Бұл түркі халықтарының бір мемлекет құру идеясына жетелемейді, тарихи саяси-әлеуметтік бірліктің бүгінгі рухани-мәдени-экономикалық бірлігі идеясын қайтадан тани алуымызға ықпал ете алды. «Түркі халықтарының рухани, мәдени және тілдік туыстығы тиімді де, сенімді экономикалық ынтымақтастықтың кепілі», – деп тұжырымдаған ғалымдарымыздың пікірлеріне сәйкес [7, 19 б.], алдымен, жалпытүркілік руханияттық кеңістікті өрістету мәселесі жолға қойылып тұр.

Түркілік рухани құндылықтарды сараптау мен қайта жаңғырту да олардың бірнеше ғасырлық белестерден өтіп кеткен шағында, мінсіз ыңғайласқан аса оңтайлы жұмыс емес екендігі де шындық. Кей жағдайда, бұл мәселені өрістету сәтінде мынадай қиыншылықтары мен күрделілігі үнемі алдымыздан шығады.

Атап айтқанда; ұмыт болған құндылықтарды еске түсіру; түркі мемлекеттері мен автономияларының аз еместігі; түркілік ұлыстардың құндылықтар жүйесінің әртүрлілігі мен олардың кейіннен өзгеріп кетуі; бұл құндылықтардың ұлттық бедел, бренд ретінде жеке дара сақталуы; түркі халықтарында бүгінгі күні тек экономикалық қана емес, рухани бірліктің де арнайы жүйелі құрылмауы; кейбір түркі халықтарының этникалық санасының жойыла бастауы; рухани құн-

дылықтардың өзіндік ішкі қайшылықтарының кездесуі; түркі мемлекеттерінің саяси ұстанымдарының тұтастай біркелкі еместігі; түркілік рухани құндылықтардың жеке ұлттар мен ұлыстар аясында тарамдалып, ішкі жағдайда иелік етуі мен сол мемлекеттің идеялық құнары ретінде меншіктелуі; түркілік рухани құндылықтарды әртарапты түсіндірулердің кездесуі; түркілік өркениет тарихы аясындағы оның көшпелі немесе отырықшыл халық болғандығы туралы бүгінгі ғылыми дискурстың нақты бір шешімге келмеуі; түркілік жалпытұтастық идеясының өзін бүгінгі күнгі әртүрлі түсінушілік т.б.

Келесі кезекте, біріншіден, түркілік рухани құндылықтардың аясын қай дәуірден бастау керек және оны шартты түрде қандай кезеңдерге жіктеуге болады; екіншіден, жалпы рухани құндылықтардың өзіндік жүйесін құрып, оның аясында түркілік руханиятты зерделеу қандай бағыттарға ажырайды; үшіншіден, оларды сараптау мен жүйелеуде, біз қандай әдіснамаларды қолданамыз; төртіншіден, пайымдалған, зерделенген, таразыланған құндылықтар жүйесін бүгінгі күнге қалай көшіре аламыз, қайта жаңғыртудың өзіндік тәсілдерінің теориясын қалайша ұсынуға болады? деген проблемалық алаңға кезігеміз және оны былайша таразылап өтпекпіз:

Бірінші мәселе бойынша, тарихқа көз жіберсек, есте жоқ ескі замандарға шолу жасасақ, «түркілік тайпалық нышандардың» пайда болуын тым әріден бастауға да болады. Мәселен, Солтүстік Америка мен Шығыс Азияны біріктіретін Беринг бұғазы ашылмай тұрған кезеңдегі алып екі материктің жалғасып жатқан дәуірінде мәдениеттердің сұхбаттастығы мен қатар көші-қон үрдісі де орын алғандығы шындық. Осыған орай, қазіргі ғалымдар Америкадағы үндістер мен бүгінгі түркі халықтарының арасынан тіршілік ету дәстүрлері болсын, діл мен сенім бірлігі болсын, мәдени-әлеуметтік нышандар болсын белгілі бір ұқсастықтарды тауып отыруы да заңды құбылыс. Немесе, Үнді-Арииліктердің тіршілік еткен мекені ретінде, түркілік мәдениеттің түптамырлы түбірлестіктерін иран, үнді, еуропаның кейбір халықтарынан да кездестіруіміз де ұмытылған тарихтың шынайы келбеті болып табылады. Сондай-ақ қазіргі Қазақстан аумағындағы аймақта құрылған Андронов мәдениеті де тым көне архетиптерді оятады. Осыған орай, қазақ руханиятының тарихи тамырының тереңде жатырғандығын байыптаған Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты туындысында оның эволюциясының хронологиясын жасап, түпбастауын бұдан 6000 жылдық

уақыт аренасынан туындатып, бүгінгі күнге дейінгі қалыптасқан он екі кезенді ажыратып көрсетеді және оны арииліктер дәуірінен бастайды [8, 267-284 б.]. Түркілік өркениет пен руханияттың тамыры, шындығында да, әзірге мәлім тарих бойынша (мүмкін, одан да әрі) 5-6 мың жылдықты құрайды [9, 15 б.].

Ендеше, түркілік руханият түркі қағанаты дәуірінде бірден туа салған құрылым, саяси-идеологиялық қондырма емес, биогенетикалық ұрпақтар сабақтастығы арқылы этникалық тұтастық рухының тарихи-мәдени түп тамырларынан жалғасын тауып келе жатырған байырғы ата-тектерімізден тасымалданып, бүгінгі күнгі Түркілік мемлекеттердің руханилық дәрежесі мен өмір сүруінің витальдік күшінің кіріктірілген құндылығын айғақтап отыр. Түркілік Руханият белгілі бір этностың тұтас рухани мәдениет болмысымен, тіршілік ету салттарымен, өмірлік құндылықтар жүйесімен, оның ішкі дүниесімен астасып жатырған мызғымас, барынша тұрақты ұстанымдардың, ұстындардың, қағидалардың, даналық бастаулардың жүйеленген, объективтендірілген жиынтығынан құралатын болғандықтан, оның тасымалдану жолдары да көптүрлі.

Бірақ, бұл кезеңдердегі түркілік рухани құндылықтарды зерделеу мен пайымдау айтарлықтай қиыншылықтарға кезіктіреді және ол мәдениеттердің симбиозына, түркілердің басқа халықтармен ассимиляцияға түсіп кеткендіктерінен, түркілік рухани құндылықтарды сараптауды неғұрлым берірек, «әбден орныққан» кезеңнен бастаған жөн сияқты. Осы тектес көзқарастар да бүгінгі түркілік руханиятты өрлету дискурсында кездесіп отырады: «Түркі мәдениеті жоқ жерден пайда болған жоқ, ол өзінің құндылықтар жүйесіне үйлесе кеткен барлық мәдени жетістіктерді сіңіріп алды», – деп тұжырымдаған Ж. Мадалиева, оның тарихының өте ерте замандардан бастау алатындығын дәйектей келе, пікірлерін былайша сабақтайды: «Өкінішке қарай, тарихта біздің алыс бабаларымыз жайлы ақпарат өте аз, ал ғасырлар тереңінен жеткен шағын мәліметтер өткен тарихты толығымен сипаттай алмайды. Ең бастысы түркі тілі, дін тілі, ғылым-білім тілі, мемлекет тіліне айналды» [10, 340 б.].

Ендеше, түркілік рухани құндылықтарды тарихи тұрғыдан зерттеуде мынадай дәуірлерді шартты түрде бөліп көрсетуімізге болады: 1. Сақ-скиф дәуірі (б.э.б 1 мыңжылдық – б.э дейін); 2. Ғұндар кезеңі (б.э.б. 300 жылдар – б.э. 400ж); 3. Түркі қағанаты заманы (5-8 ғғ.); 4. Оғыз-қыпшақ бірлестігінің дәуірі (8-12ғғ.); 5. Түркі халықтарының ыдырауы мен әлемге таралу мезгілі және

Шыңғысшылдық идеясының үстемдік құрған уақыты (12-15 ғғ.); 7. Түркі халықтарының жеке мемлекет құрып, дербес тіршілік етуі (15-19 ғғ.); 8. Қазіргі түркі халықтарының рухани ынтымақтастыққа ұмтылу кезеңі (20 ғасырдың аяғы мен 21 ғасырдың басы).

Жоғарыда көрсетілген екінші түйткіл бойынша, рухани құндылықтарды жіктеудің дәстүрлі парадигмасына сүйенсек, аталған мәселені зерделеу үшін түркілік руханият негізінде оның мынадай жалпылама құрылымын, болмыстық-функционалдық негіздерін шартты түрде тұтастай алғанда, былайша ұсынуымызға болады: Қызметі: интегративтік, регуляторлық, компенсаторлық, идеалдық, футурологиялық, консенсустық т.б. Түрлері: логикалық, эстетикалық, этикалық, саяси, ақпараттық т.б. Көрінісі: дінде, әдебиетте, өнерде, саясатта, дүниетанымда, мифте, салт-дәстүрде, қоғамдық тарихи өмірде т.б. Түп негізі мен шығу көзі: тіл, діл, архетип, ұжымдық бейсана т.б. Сақталуы мен сабақтасу жолдары: этникалық бірлестік идеологиясымен, тарихи сана арқылы, дәстүршілдік принциптермен, этникалық дүниетаныммен, биогенетикалық сабақтастық бойынша, объективті идея түрінде, қоғамдық санада сақтала отырып, архетиптік түрде, өмірлік витальдік күш ықпалымен, түркілік рух аясында т.б. Өмір сүру тәсілі: мәңгі бар болады, тылсым рух түрінде, синкретизмдік, конструктивті, модернизацияланатын, концептуалды, универсалды формада, асқақтық бойынша, кеңістіксіз-уақытсыз, идеологиялық, дидактикалық сипатта т.б. Жаңғыртудың қозғаушы күштері: түркілік рух, жалпытүркілік сезім, намыс пен жігер, интеллектуалды-рухани екпін т.б. Қайта жаңғыртудың мәні мен мақсаты: тарихи-мәдени өмір бойынша (салт-дәстүрді сақтау, дін мен өнерді дамыту, тіл мен әдебиет, наным-сенімдер, түркілік сезімді жаңғырту), саяси-әлеуметтік ұстанымда (геосаяси кеңістікті сақтаудың рухы, дүниежүзілік саяси аренадағы лидерлікке ұмтылу идеологиясы, түркілік этникалық дербестік (индивидуализм), түркілік дамудың перспективасы мен прогностикасын құру), биопсихологиялық тұрғыда (ұрпақтар сабақтастығы, генетикалық тұтастық пен тазалық, түркілік діл, түркілік рух және рухтану, өзіндік сана – Мен) т.б.

Үшінші мәселе бойынша, түркілік рухани құндылықтарды сараптау мен қайта жаңғыртудың осындай келелі өзектілігіне орай, оны зерттеу мен пайымдаудың объективті ыңғайластығы мен сұраныстарына сәйкес, жоғарыда атап көрсетілген күрделілігі мен қайшылықтылығына

қарамастан, бұл мәселені ғылыми-теориялық тұрғыдан зерделеу үшін, оның әдіснамалық негіздерін құру, яғни, негізгі әдістерін мәселеге қарай ыңғайластыру маңызды қадамдардың бірі болмақ: тарихи-логикалық – түркілік рухани құндылықтарды реттеу мен жинақтау; тарихи-салыстырмалылық – түркілік рухани құндылықтарды салыстыру; герменевтикалық – түркілік рухани құндылықтарды түсіндіру; феноменологиялық – құндылықтардың бұрынғы және қазіргі санадағы көріністерін көрсету; психоанализдік – құндылықтардың ішкі мәнін психологиялық тұрғыдан сараптап көрсету; құрылымдық – тұтас түркілік құндылықтардың жалпы құрылымын, бөліктерін, жүйесін құру, топтастыру; функционалдық – түркілік рухани құндылықтар жүйесінің қызметін көрсету, бұрынғы және қазіргі кездегі мәнін ашу, маңызын пайымдау; анализ бен синтез – түркілік рухани құндылықтардың тұтастығын, жалпы бір негізді көріністерін саралау, тиянақтау; проекциялау – түркілік рухани құндылықтардың бүгінгі заманға көшірудің үлгісін, қазіргі заман үшін маңызын ұсыну; модернизациялау – түркілік рухани құндылықтарды сараптап, оларды қазіргі заманға бейімдеудің немесе сол күйінде жеткізудің үлгісін жасау; модельдеу – болашақтағы түркі халықтарындағы руханияттық деңгейдің жаңа бір үлгісін құру мен ұсыныстар жасау, жалпы түркілік руханият бірлігінің тұжырымдамасын беру, т.б.

Төртінші мәселе бойынша, түркілік рухани құндылықтарды қайта жаңғыртудың стратегиясы мен тактикасын айқындау қажет. Сондықтан ол, ғылыми дискурс аймағында талқыланып, бастапқыда көптүрлі жобалармен, тұжырымдамалармен жабдықталып, олар іріктеліп, болашаққа жолдануы тиіс. Ол полиэтникалық тұтастық, діни келі-

сім, мәдениеттер диалогы, ортақ мәдени игіліктер құру, жалпыадамзаттық гуманизм мен түркілік руханияттық құндылықтар аясында т.б. жүзеге асуы қажет. Ендеше, түркілік мәдени құндылықтардың алмасуы, танылмаған оқшау, оңды, тиімді деп табылған көріністердің түркілік және әлемдік аренаға шығарылуы керек, түркі халықтары мен этностардың мәдениеттерінің коммуникациясы – бірін-бірі толықтырушылық, дамытушылық, жүйелеушілік қызметтерді атқаруы тиіс. Осыған сәйкес, түркілік ортақ құндылықтарды жаңғырту мақсатында ғылым мен техниканың жетістіктерін пайдалана отырып, рухани құндылықтардың өздігінен еркін трансформациялануы, оны жаңғыртудың жаңа жобаларын іске асыру үшін түркі халықтарына ортақ ғылыми орталықтар мен корпорациялар құру өзектілігі туындайды. Бұл бағытта атқарылып отырған шаралар да аз емес. Алдағы уақытта: руханияттық түркілік интеграция, интерэтникалық рухани коэволюционизм, этникалық субпрогресс, рухани құндылықтарды жаңғыртудың футурологиялық жобалары, оларды қайтадан этномодернизациялау қажеттігі де туындап қалуы ықтимал.

Осы концептуалды-теориялық мәні бар идеяларды іске асыру үшін, түркі жұртының әрбір субъектісі, өзінің рухани жетілуінің аса маңызды құбылыс екенін анық сезіне отырып, оны қадағалауы тиіс. Адамның өзін-өзі рухани жетілдіруі «дала философы» Асан қайғы айтқандай, «даналықтың өзегі» болып саналады [11, 38 б.].

Демек, түркілік рухани құндылықтарды жаһандану аясында сараптау мен қайта жаңғырту мәселесі, іргелі ғылыми ізденістер мен рухани келісімді, мәдени-саяси бірлікті және болашақты нақты жоспарлауды қажет ететін әлеуетті түйткілдер болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан в глобальном мире: вызовы и сохранение идентичности // Адам әлемі. – 2011. – №4 (50). – С. 9-13.
- 2 Тайжанов А. Ғаламдасу: Түркілік таным мен тағылым // Жалын. – 2007. – №8. – Б. 2-9.
- 3 Мырзалы С. Рухани адамгершілік дағдарыс: себептері мен одан шығу жолдары // Шүлембаев оқулары. Қ.Ш. Шүлембаевтың 75 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. 2-4 наурыз 2012. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. – Б. 334-337.
- 4 Абаев Н.В., Аюпов Н.Г. Тенгрианская цивилизация в духовно-культурном геополитическом пространстве Центральной Азии. – Часть 2. – Алматы, 2010. – 200 с.
- 5 Әкім Ж. Қазақ идеясы. Түркі өркениеті негізінде. – Алматы: Өлке, 2006. – 232 б.
- 6 Ибраев Ш. Халықаралық түркі академиясының құрылғанына 1 жыл // Түркі әлемі. – 2011. – №12. – Б.10-12.
- 7 Момынкұлов Ж.Б. Түркітілдес мемлекеттердің интеграциясындағы Қазақстан Республикасының орны // Түркі әлемі. – 2012. – №2. – Б.18-21.
- 8 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 2003. – 288 б.
- 9 Төрөбай Қ. Аяз Ата Алтайдан шығады сапарға // Түркі әлемі. – 2011. – №12. – Б. 14-18.

10 Мадалиева Ж. Қазақ мәдениеті түрік-мұсылман контексінде// Шүлембаев оқулары. Қ.Ш.Шүлембаевтың 75 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. 2-4 наурыз 2012. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. – Б. 339-343.

11 Толысбай К. Асан қайғы. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 235 б.

References

- 1 Kazakhstan v globalnom mire: vyzovy i sohranenie identichnosti // Adam alemi. – 2011. -№4 (50). – S. 9-13.
- 2 Tayzhanov A. Galamdasu: Turkilik tanyim men tagylym // Zhalyn. – 2007. – №8. – B. 2-9.
- 3 Myrzaly S. Ruhani adamgershilik dagdarys: sebepteri men odan shygu zholdary // Shulembaev oqulary. Q.Sh. Shulembaevtyñ 75 zhyldygyna arналған halyqaralyq gylymi-praktikalыq konferensyanyn materialdary. 2-4 naurыз 2012. – Алматы: Abay atyndagy QazUPU. – B. 334-337.
- 4 Abaev N.V., Ayupov N.G. Tengryanskya civilizacya v duhovno-culturnom geopoliticheskom prostranstve Centralnoi Asyy. – Chast 2 – Алматы, 2010. – 200 s.
- 5 Akim J. Qazaq ideyasy. Turki orkenieti negizinde. – Алматы: Olke, 2006. – 232 b.
- 6 Ibraev Sh. Halyqaralyq Turki akademiya synyn qurylganyna 1 zhyl // Turki alemi. – 2011. – №12. – B.10-12.
- 7 Momyñqulov Zh.B. Turkitildes memleketterdin integratsiyasyndagy Qazaqstan Respublikasynyn orny // Turki alemi. – 2012. – №2. – B.18-21.
- 8 Nazarbayev N.A. Tarih tolqynynda. – Алматы: Atamura, 2003. – 288 b.
- 9 Torebay Q. Ayaz Ata Altaydan shygady saparga // Turki alemi. – 2011. – №12. – B. 14-18.
- 10 Madalievа Zh. Qazaq madenieti turik-musylman konteksinde // Shulembaev oqulary. Q.Sh. Shulembaevtyñ 75 zhyldygyna arналған halyqaralyq gylymi-praktikalыq konferentsiyanyñ materialdary. 2-4 naurыз 2012. – Алматы: Abay atyndary QazUPU. – B. 339-343.
- 11 Tolysbay K. Asan qaygy. – Алматы: Dyke-Press, 2006. – 235 b.